

**Kgutsufatso ya Sehlomathiso sa
Molao wa Botlokotsebe**

Botlokotsebe ba Motabo

Nmr 32 wa 2007

CALS

Centre for Applied
Legal Studies

TSHWARANANG
LEGAL ADVOCACY CENTRE
TO END VIOLENCE AGAINST WOMEN

creative commons licence

You are free to Share — to copy, distribute, display, and perform the work under the following conditions:

- Attribution. You must attribute the work to CALS and Tshwaranang Legal Advocacy Centre (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work. The best way to do this is with a link to www.creativecommons.org.
- Any of the above conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.
- Nothing in this license impairs or restricts the author's moral rights.

CALS

Centre for Applied
Legal Studies

With assistance from

TSHWARANANG
LEGAL ADVOCACY CENTRE
JUSTICE THROUGH LEADERSHIP

acknowledgments

With special thanks to Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden (Royal Netherlands Embassy), Hivos and Ford Foundation.

lenanetaba

Botlokotsebe ba Motabo	4
Botlokotsebe ba motabo kgahlanong le bana	10
Botlokotsebe ba motabo kgahlanong le batho ba sa itekanelang kelellong	16
Dipontsho/dingolwa tsa motabo	18
Kgwebisano thekiso ya batho	22
Tlameho ya molao ya ho tlaleha botlokotsebe ba motabo	25
Mokgwatshebetso dinyeweng tsa botlokotsebe ba motabo	28
Bopaki dinyeweng tsa botlokotsebe ba motabo	30
Phelo-nako ya tokelo ya ho tlaleha botlokotsebe	32
Dinyewe tsa ditsekisano	32
Phumano ya molato le Kahlolo	33
Rejistara ya Naha ya Ditlokotsebe tsa Motabo	37
Ditshabeletso tsa diphofu	38
Teko ya HIV e tlamang moqosuwa	38
Malebela a bohlokwa	40
Moo o ka fumanang thuso teng	43

Sehloathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Diketso tsa Motabo) (o bitswang 'Molao' bukaneng ena) haesale o sebetsa ho tloha ka la 16 Tshitwe 2007 mme o ama kotlo ya botlokotsebe ba diketso tsa motabo tse entsweng kamora letsatsi lena.

Molao ona o nka sebaka sa dikarolo tse ding tsa molao wa bohlohoho (common law) tse mabapi le botlokotsebe ba diketso tsa motabo le dikarolo tse ding tsa molao wa kgale, e leng *Molao wa Botlokotsebe ba Motabo wa nmr 23 wa 1957*. Molao ona hape o theha botlokotsebe bo botjha ba diketso tsa motabo.

Lebaka le ka sehloohong la Molao ona ke ho:

1. Kenyeletsa botlokotsebe bohle ba motabo molaong o le mong;
2. Ho hlalosa botlokotsebe ba motabo;
3. Ho hlalosa dibopeho tsohle tsa tthekefetso kapa kganyapetso ya motabo jwalo ka botlokotsebe;
4. Ho etsa bonnete ba hore banna le basadi ba ka sebedisa molao ona mabapi le diketso tsa botlokotsebe ba motabo;
5. Ho etsa bonnete ba hore mafapha a mmuso a sebetsa mmoho ho sireletsa batletlebi kgahlanong le tshwaro e hlohang leeme le tlhokofatso;
6. Ho ntlafatsa tsela eo Sistimi ya Toka ya tsa Botlokotsebe (makgotla le sepolesa) e sebetsang ka teng;
7. Ho tsitsisa dilemo tseo bobedi banna le basadi ba ka fanang ka tumelo ya bona ya ho etsa motabo, ha ba le dilemo tse 16;
8. Ho etsa bonnete ba hore mahlatsipa a peto a fumana kalafo ya tshohanyetso ya kamora peto (e bitswang post-exposure prophylaxis (PEP)), e leng kalafo ya bongaka e ka fokotsang menyetla ya hore ba ka tshwaetswa ke kokwanahloko ya HIV ka lebaka la ho betwa
9. Ho dumella mahlatsipa ho fumana hore na motho ya ba betileng o na le tshwaetso ya HIV kapa tijhe; le ho
10. Theha Rejistara ya Naha (lenane la mabitso) bakeng sa Ditlokotsebe tsa Motabo.

Bukana ena e akaretsa ka bokgutshwane dintlha tsa bohlokwa tsa Molao ona o motjha le melao e amanang le wona. Bukana ena ha e manolle katleho ya tshebetso ya dintlha tsena tsa molao.

Dinoutsu tsa mantswe a sebedisitsweng:

11. Motletlebi ka nako e nngwe o bitswa 'Mpho', Setlokothebe kapa moqosuwa yena o bitswa 'Lee' ha motho wa boraro yena a bitswa 'Jabu'.
12. Molao ona le ditokomane tse ding tsa Lefapha la Toka o bua ka 'diphofu' kapa 'baipelaetsi' e seng 'mahlatsipa' – bukana ena e supa mantswe a sebedisitsweng Molaong.
13. Moo bukaneng ena ho buuwang ka 'motona' kapa 'motshehadi' mantswe ana a lokela ho utlwisiswa a kenyeletsa le bong bo bong bo sa bolelwang.

Botlokotsebe ba Motabo

Dikarolwana tse pedi tsa bohlokwa botlokotsebeng ba motabo ke tse na:

- Maikemisetso a setlokotsebe (Lee) ho phethahatsa tlolo ena ya molao le
- Bosiyi ba tumelo ho tswa ho motletlebi (Mpho).

maikemisetso – ka boomo kapa ka sepheo, ho etsa qeto le ho tswella ho etsa botlokotsebe

'qobello' – ho sebedisa matla kapa boholo ho tlamehla motho e mong ho etsa ntho e itseng

'Diketso tsa motabo ke ditlolo tsa molao (botlokotsebe) haeba di etswa ntle le tumelo (tumello) ya e mong wa batho ba amehang ketsong eo ya motabo. Lekgotla le tlameha ho etsa qeto ya hore na Mpho o fane ka tumelo ya hae ya ho etsa motabo.

'**Tumelo**' e bolela tumellano ya boithaopo kapa e sa tlamehlang. Sena se bolela hore Mpho o tlameha hore ka bolokolohi, ka thato ya hae, a dumele ho kena ketsong ya motabo; mme Mpho o tlameha hore a kgone ho utlwisisa hore na ke eng seo a se dumelang.

Lekgotla le fana ka mohlala wa ha Mpho a sa dumela (fana ka tumello) ya ho etsa motabo:

- Ha mpho a amohela (inehela) ho etseng motabo hobane Lee a mo tlameletse, a mo tshoseditse kapa a kwetsetse Mpho kapa Jabu kapa a tshoseditse ka hore o tla senya thepa ya Mpho kapa ya Jabu
  - Mohlala: Lee o re o tla bolaya lesea la Mpho haeba a sa etse motabo le yena. Mpho, ka hona, o tsohile mme ha a hane ho etsa motabo ka lebaka la tshosetso ena.
- Ha Lee a sebedisa matla kapa boholo ba hae hampe mme Mpho a sa kgone ho bontsha hore ha a dumele ho kena ketsong eo ya motabo
  - Ha re re: Lee ke tiijhere ya Mpho. Lee o re Mpho o tlameha ho etsa motabo le yena. Mpho o tshaba hore ho tla etsahala eng sekolong haeba a ka hana ho etsa motabo le Lee, mohlomong o tla mo feidisa dithutong tsa hae.
- Ha Mpho a qhekanyetswa ka tsela ena hore a etse ketso ya motabo
  - Ha re re: Lee ke ngaka ya Mpho. Lee o re ho Mpho o tlameha ho mo sidilang sethong sa hae sa bong e le karolo ya kalafo ya

bongaka. Mpho o a dumela empa ha a tsebe hore Lee o mo sidila tjena hore a ikutlwise monate ka mokgwa wa motabo.

- Moo Mpho a sa kgoneng ho nahana ka tshwanelo le ho utlwisisa sebopeho sa ketso ya motabo ka nako eo hobane Mpho –
  - a robetse.
  - a ile le maidiidi,
  - a sa kgone ho nahana hantle ka lebaka la meriana kapa jwala
  - e le ngwana ya dilemo di ka tlase ho 12, kapa
  - e le motho ya sa itekanelang kelellong.

Sena se bolela hore leha Mpho a ka dumela ho kena ketsong ya motabo, a ke ke a kgona ho fana ka tumelo ya hae ka lebaka la maemo a boletsweeng ka hodimo mona.

Mohlala wa moo tumelo e leng siyo

Egglestone v the State, Supreme Court of Appeal, 2008

Egglestone o ile a fa N mosebetsi jwalo ka moamohedi wa baeti kgwebong ya hae ya dikopano tsa baratani. E le karolo ya thupelo ya N, o ile a tshwara matswele a hae le ditho tsa bong mme a etsa motabo le yena. Lekgetlo la pele N o ile a hana ho etsa motabo empa ha morao a dumela ka lebaka la hobane a jwetsitswe hore ha a sa tla fumana mosebetsi jwalo ka moamohedi wa baeti kgwebong ena ya dikopano tsa baratani. Lekgotla le ile la bolela hore, kaha Egglestone a ne a le moholo haholo ho N ka dilemo mme hape a le maamong a ho mo laola kaha a ne a batla mosebetsi, N o ne a ke ke a kgona ho fana ka tumelo e nepahetseng ho kena diketsong tsa motabo.

Peto (karolo ya 3)

Peto e etsahala ha Lee ka maikemisetso a etsa ketso ya ho *kenella ditho tsa bong* tsa Mpho, ntle le tumelo ya Mpho.

'Kenello ya ditho tsa bong' e kenyetsa ketso efe kapa efe ya ho kenella ka –

- Ditho tsa bong tsa Lee kahara ditho tsa bong, dirao kapa molomo wa Mpho;
- Karolo e nngwe ya mmele wa Lee kapa, ntho efe kapa efe, kahara ditho tsa bong kapa dirao tsa Mpho; kapa
- Ditho tsa bong tsa phoofolo kahara molomo wa Mpho.

Ho etsa mohlala, Lee o etsa botlokotsebe ba peto haeba Lee a kenella Mpho ka ho kenya botona ba hae kahara bosadi ba Mpho, dirao kapa molomo, ntle le tumelo ya Mpho.

Molao ona hape o theha ketso ya botlokotsebe e bitswang '**Peto ya tlamello**' (karolo ya 4). Sena ke ha Jabu a tlamellwa ke Lee ho kenella Mpho ka tsela ya motabo ntle le tumelo ya yena Mpho kapa Jabu.

kenello – ho kenya ntho e nngwe

'ho tlamella' – ho qobella motho e mong ho etsa ntho e itseng

'Tlhekefetso ya Motabo (karolo ya 5)

Botlokotsebe bona bo nka sebaka sa botlokotsebe ba pele ho bona ba *Tlhekefetso e Soto*.

Tlhekefetso ya Motabo e etsahala ha Lee ka maikemisetso a *hlekefetsa Mpho ka mokgwa wa motabo* ntle le tumelo ya Mpho.

Tlhekefetso ya Motabo e etswa moo Lee a tshosetsang ka ho hlekefetsa Mpho ka mokgwa wa motabo.

'Tlhekefetso ya motabo' e kenyeletsa ketso efe kapa efe e bakang –

- Kopano e etsahalang ka kotloloho kapa e sa etsahaleng ka kotloloho dipakeng tsa
  - Ditho tsa bong, dirao kapa matswele a motho e motshehadi, le karolo efe kapa efe ya mmele wa motho e mong, phoofolo, kapa ntho;
- Molomo wa motho e mong le-
  - Setho sa bong, dirao kapa matswele a motho e mong;
  - Molomo wa motho e mong;
  - Karolo efe kapa efe e nngwe ya mmele wa motho e mong e bakang ho tsohelwa ha bong;
  - Ntho efe kapa efe e tshwanang le ditho tsa bong, dirao kapa matswele;
  - Molomo wa Mpho le ditho tsa bong kapa dirao tsa phoofolo;
  - Ho bapadiswa ha ditho tsa bong tsa motho e mong ke motho e mong; kapa
  - Ho kenngwa ha ntho efe kapa efe e tshwanang le ditho tsa bong tsa motho kapa tsa phoofolo ka lehanong kapa ho fetela hare ho lehano la Mpho.

Ho etsa mohlala, ha Lee a thetsa matswele a Mpho kapa a suna Mpho, ntle le tumelo ya Mpho.

ditho tsa bong' – di kenyeletsa karolwana kapa setho sohle sa bong sa motho e motona kapa e motshehadi le dikarolo tsa bong tse fetoletsweng kapa tsa thehwa botjha ka tsela ya bongaka.

'Botlokotsebe bo amanang ke Tlamello (ka dikgoka) ya tthekefetso ya motabo (karolo ya 6) le Tlamello (ka dikgoka) ya tthekefetso ya ho iketsa motabo (karolo ya 7).

Tlamello ya tthekefetso ya motabo etsahala ha Lee a tlamella Jabu ho hlekefetsa Mpho ka mokgwa wa motabo ntle le le tumelo ya yena Mpho kapa Jabu.

Tlamello ya tthekefetso ya ho iketsa motabo e etsahala ha Lee a qobella kapa a tlamella Mpho –

1. ho etsa papadiso ya ditho tsa bong,
2. ho etsa ketso e tsosang ditho tsa bong kapa e theolang seriti, kapa
3. hore a kenelle ditho tsa hae tsa bong, kapa dirao,
4. ntle le tumelo ya Mpho.

Temoso:

Lee a ke ke a sebedisa taba ya hore o nyalane le Mpho jwalo ka boitshireletso ba hore a ka beta kapa a hlekefetsa Mpho ka motabo (karolo ya 56).

Botlokotsebe bo bong ba motabo kgahlanong le batho ba baholo

- Ho qobella/tlamella/baka hore motho e moholo a bohe ketso ya botlokotsebe ba motabo, diketso tsa motabo kapa boipapadiso ba motabo ntle le tumelo ya hae (karolo ya 8)
- Ho hlahisa kapa ho bontsha ditho tsa bong, dirao kapa matswele a motho e motshehadi ho batho ba baholo (ho pepesetsa) ntle le tumelo (karolo ya 9). Tlwaelo e emohelang ya setso e ka sebediswa e le boitshireletso qosong ya botlokotsebe bona.

Botlokotsebe bo tshwanang bo thehilwe bakeng sa ha diketso tse jwalo di etswa kgahlanong le bana kapa batho ba sa itekanelang kelellong.

Molao ona o phumula botlokotsebe ba molao wa bohoholo wa diketso tsa motabo wa hara ditho tsa lelapa, motabo le diphoofole le tthekefetso ya setopo ka motabo mme sebakeng sa tsona o kenya melao e metjha e ngotsweng fatshe.

'motabo wa hara ditho tsa lelapa' – ketso ya motabo dipakeng tsa batho ba amanang haholo hoo ba sa dumellwang ho ka nyalana
'motabo le diphoofolo' – tlhaloso ya motabo dipakeng tsa batho le diphoofolo

Motabo dipakeng tsa batho ba amanang (karolo ya 12)

Batho ba etsang *motabo* wa tumellano e ka nna ya ba ba etsa botlokoetsebe ba motabo hara batho ba amanang haeba ba amana ka:

- Kamano ya madi
  - Baholoholo (badimo) kapa meloko e metjha (bana) molokong wa lelapa ka kotloloho (j.k. motswadi le ngwana, nkgono le setloholo);
  - Ditho tsa lelapa tse amanang ka madi, haeba e mong wa batho ba etsang motabo a amana le eo a etsang motabo le yena ba na le moholoholo a le mong ka kotloloho lelokong (leloko le le leng) [j.k. moena le kgaitsemi, malome le motjhana]. Sena ha se ame bomotswala ka kotloloho hobane ha ba amane ka kotloloho.
- Katamelano (bahwehadi le bomatsale)
  - Dikamano ka tsela ya tlhophiso botjha ya bohoholo kapa botloholo haeba lenyalo le jwalo le kgaolwa ke tlhalano kapa lefu (j.k. monna le ya neng e le mohwehadi wa hae kapa ya neng e le ngwetsi ya hae). Sena ha se ame baena kapa dikgaitsemi tsa motho ya seng a hladike kapa a hlokaetse.
- Kamano ka ho abelwa ngwana
  - Motswadi a ke ke a etsa motabo le ngwana eo a mo abetsweng ho mo hodisa empa ngwana ya abilweng ho hodiswa a ka etsa motabo le setho se amanang ka madi le motswadi eo a mo abetsweng ho mo hodisa.

Dinyeweng tsa motabo wa ditho tsa seng, mahlakore a mabedi a ka qosetswa motabo wa batho ba amanang empa haeba e mong wa bona a le dilemong tse ka tlase ho 18, qoso e jwalo kgahlanong le ngwana eo e lokela ho fuwa tumello ke Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi ba Setjhaba.

Motabo le diphoofolo (karolo ya 13)

Lee o etsa botlokotsebe ba motabo le diphoofolo haeba a –

- Kenya ditho tsa hae tsa bong kahara molomo, ditho tsa bong kapa dirao tsa phoofolo;
- Lee o kenya ditho tsa bong tsa phoofolo kahara lehano la hae, ditho tsa bong kapa dirao tsa hae kapa
- Lee o bapadisa ditho tsa bong tsa phoofolo. Sena ha se nkuwe e le botlokotsebe haeba papadiso ya ditho tsa bong e etswa molemong wa mabaka a tswadiso kapa saense.

Motabo le setopo (karolo ya 14)

Ha ho motho ya dumeletsweng ho etsa ketso efe kapa efe ya motabo le setopo (motho ya shweleng). Hape ke botlokotsebe ho kenakenana le setopo kapa lebitla (j.k ho raha setopo kapa ho senya lejwe la lebitla).

Botlokotsebe ba motabo kgahlanong le bana

Ngwanaya dilemo di ka tlase ho 12 o monyane haholo hore a ka fana ka tumelo ya ketso efe kapa efe ya motabo (karolo ya 57). Ketso ya motabo le ngwana ya dilemo di ka tlase ho 12 e fetoha botlokotsebe hanghang mme e hlalosa jwalo ka peto kapa tlhekefetso ya motabo.

Dilemo tsa kgonahalo ya hore batho ba ka fana ka tumelo bakeng sa diketso tsa motabo ke dilemo tse 16 bakeng sa bashanyana le banana. Sena se bolela hore ngwana ya dilemo di 16 kapa ho feta, a ka fana ka tumelo ya ho etsa motabo. Moo ba sa fanang ka tumelo ya bona, nyewe ya peto kapa tlhekefetso ya motabo e ka bulwa.

Bakeng sa bana ba dilemo tse dipakeng tsa 12 le 16, ho na le ditsela tse pedi tsa ho rarolla sena:

1. Haeba ngwana a fane ka tumelo ya hae ka thato ya hae hore ba etsa motabo, motho ya entseng motabo le yena a ka qosetswa ho kenella ka motabo mmele wa ngwana ya tlase dilemong kapa tlhekefetso ya motabo ya ngwana ka tumelo ya hae.
2. Haeba ngwana a sa fana ka tumelo ya hae ketsong ya motabo, moetsi o tlameha ho qoswa ka peto kapa tlhekefetso ya motabo.

Tumelo ya kenello ya motabo ya ngwana ya dilemo di dipakeng tsa 12 le 16 (karolo ya 15) (hape e hlalosa e le botlokotsebe ba peto ka Molao)

Botlokotsebe bona bo etsahala ha Lee a etsa ketso ya ho kenella ka tsela ya motabo ngwana ya dilemo di dipakeng tsa 12 le 16 (Mpho), moo ngwana ya jwalo a sa fanang ka 'tumelo' empa a le monyane haholo dilemong hore a ka fana ka tumelo ya ho etsa motabo.

Karolo ena ya Molao ona e nkela sebaka karolo ya 14(1) ya *Molao wa Botlokotsebe ba Motabo* wa mehleng, ho kenyeletswa batho ba batona le ba batshehadi mme o flosa phapano ya dilemo dipakeng tsa bashanyana le banana.

Moo mahlakore bobedi e leng bana, bobedi ba ka qoswa ka botlokotsebe – mme qoswa e jwalo e lokela ho dumellwa ke Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi. Moo mahlakore bobedi e leng bana, ha ba lokela ho tshwarwa empa ba tlameha ho laelwa ho hlaha kapela lekgotla kamora hore nyewe e fuputswe ka botlalo mme Molaodi wa Naha wa Botjhotjhisi a fane ka tumello ya hore nyewe eo e tswelle pele.

Tlhaloso e kgonahalang kapa boitshireletso botlokotsebeng bona ke hore Mpho o qhekanyeditse Lee mme Lee o ne a dumela ka tsela e utlwalang hore Mpho o dilemo di kahodimo ho 16.

Temoso:

Leha Mpho a ne a ka dumela ho etsa motabo, tumelo eo e ka ba siyo ka lebaka la tlhaloso e atolositsweng ya ho fana ka tumello ya ketso ya motabo (sheba leqephe la 4). Maemong a tjena, Lee o tlameha ho qoswa ka peto e seng botlokotsebe ba motabo ka tumellano le ngwana ya dilemo di dipakeng tsa 12 le 16.

Tlhekefetso ya motabo ka tumellano le ngwana ya dilemo tse dipakeng tsa 12 le 16 (karolo ya 16)

Bona ke botlokotsebe bo botjha. Botlokotsebe bona bo etswa ha Lee a etsa tlhekefetso ya motabo ngwaneng (Mpho) ntle le 'tumelo' ya ngwana eo.

Ka lebaka la tlhaloso e pharaletseng ya tlhekefetso ya motabo (sheba leqephe la 6), molao ona o bitsitswe "molao wa ho suna". Ho latela mongolo wa wona, bana ba babedi ba dilemo di ka tlase ho 16 ba sunanang ka tumellano ya bobedi ba bona ba ka qoswa tlasa karolo ena ya molao.

Moo mahlakore bobedi e leng bana, ba ka qoswa empa ha feela sena se dumeletswe ke Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi ba Setjhaba, ka tataiso ya Melawana ya Taelo ya Naha.

Tlhaloso e ka fanwang kapa boitshireletso qosong ya botlokotsebe bona ke hore:

- Mpho o qhekanyeditse Lee mme Lee o ne a dumela ka tsela e utlwalang hore Mpho o dilemo di ka hodimo ho 16 kapa
- Bobedi ba mahlakore ke bana mme phapang dilemong tsa bona e ka tlase ho dilemo tse 2.

Temoso:

Lefapha la Toka le totobaditse hore dikarolo tsa 15 le 16 di reretswe feela ho theha ditlolo tsa molao bakeng sa diketso tsa motabo tseo batho ba baholo ba di etsang le bana. Lefapha le totobaditse hore dikarolo tsena di reretswe ho tsebahatsa tlhekefetso ya motabo, e seng ho theha ketso ya botlokotsebe bakeng sa ditlwaelo tse amoheleheng dikamanong tsa marato tsa batjha.

Kganyapetso ya motabo ya bana (karolo ya 17)

Bona ke botlokotsebe bo botjha bo amang bana ba dilemo di ka tlase ho 18. Ha ho tsotellehe hore na ngwana (Mpho) o dumetse ho etsa ketso ya motabo kapa tjhe.

'kganyapetso' - tshebediso e mpe kapa tlhekefetso ya motho e mong molemong wa motho e mong.

"bakeng sa moputso wa tjhelete, molemo kapa dihlapiso" – ho etsa ntho e nngwe ka phapanyetsano bakeng sa tjhelete, mpho kapa molemo

Botlokotsebe bona bo etswa tlasa maemo a fapakaneng:

Kganyapetso ya thobalano ya ngwana: Haeba Lee ka maikemisetso a *fumana melemo ngwaneng* (Mpho) bakeng sa moputso wa tjhelete kapa o mong o itseng, molemo kapa ditsiane kapa ho Mpho kapa Jabu hore a etse ketso ya motabo le Mpho.

Mohlala: Lee o batla ho etsa motabo le ngwana (Mpho) mme o lefa Mpho kapa mohlokamedi wa hae (Jabu) tjhelete bakeng sa sena.

3. Ho nka karolo kganyapetsong ya motabo ya ngwana: Lee ka maikemisetso o *fana ka melemo ya ngwana* (Mpho) bakeng sa kganyapetso ya motabo ho motho e mong (Jabu) bakeng sa moputso wa tjhelete, molemo kapa ditsiane ho Lee, Mpho kapa motho e mong:
  - Molemong wa ho reka motabo le Mpho, Jabu o lefa Lee tjhelete.
  - Ka hore Lee a meme kapa a susumetse Mpho ho dumella Jabu ho etsa motabo le Mpho;
  - Ka hore Lee a nke karolo, a kgothaletse kapa a hlohleletse ketso ya motabo le Mpho ke Jabu;
  - Ka hore Lee a hlophisetse ho fumaneha, a fane kapa a rerisane le Mpho ka morero wa hore a etse ketso ya motabo ya hae le Mpho ke Jabu kapa
  - Ka ho tshwarella Mpho, ka tshebediso ya ditshoso, dikgoka, kगतello,

mashano, tlhekefetso kapa matla, hore Jabu a kgone ho etsa ketso ya motabo le Mpho.

Mohlala: Lee o ntse a enwa bareng. O re mang kapa mana a ka etsa motabo le ngwana wa hae (Mpho) ha a ka mo fa tjhelete. Lee o hlophisetsa hore Mpho a etse motabo le Jabu.

4. Ho tswelletsa kganyapetso ya motabo ya ngwana: Motho eo –
- Ka maikemisetso a dumellang ketso ya motabo ya Jabu ho Mpho ha ka nako eo yena e le mohlakomedi wa pele wa Mpho, motswadi kapa mohodisi;
  - Ya nang le, dilisi kapa ya dulang moahong mme ka maikemisetso a dumella hore moaho oo o sebedisetswe hore Jabu a etse ketso ya botlokotsebe ba motabo le Mpho.

Mohlala: Lee ha a sebetse mme o amohela tjehelete ho tswa ho mohlankana wa hae bakeng sa ditlhoko tsa hae tsa bophelo. O tseba hore mohlankana wa hae o etsa motabo le ngwana wa hae empa ha a etse letho ho mo thiba.

5. Ho fumana molemo kganyapetsong ya motabo ya ngwana: Lee o amohela moputso wa tjehelete, molemo kapa ditsiane ha Jabu a etsa ketso ya motabo le Mpho.

Mohlala: Lee o tseba hore ngwana wa hae o etsa motabo le Jabu hore a fumane tjehelete. Lee o kgothaletsa sena hobane o fumana tjehelete ho tswa ho ngwana wa hae.

6. Ho kgothaletsa bohahlaudi ba motabo: Motho kapa khampani e –
- Etsang ditlhophiso tsa maeto bakeng sa Jabu ka maikemisetso a ho nolofaletsa Jabu hore a etse ketso ya motabo le Mpho kapa
  - Ya hatisang kapa a phatlalatsa tlhahisoleseding e kgothaletsang diketso tsa motabo le Mpho.

Kwetlisetso ya motabo ya bana (karolo ya 18)

Bona ke botlokotsebe bo botjha bo sireletsang bana ba dilemo di ka tlase ho 18 kgahlanong le kganyapetso ya motabo. *Kwetlisetso ya motabo* e bolela tšebetso ya ho hlophisetsa kapa ho lokisetsa ngwana ketso ya motabo.

Ho kwetlisa ka tlwaelo ho nka nako ho etsahala. Hangata, mohlohleletsi wa sena o qala pele ka ho leka ho ba motswalle wa ngwana mme a bapale dipapadi tsa sephiri le ngwana enwa ho bona hore na ngwana enwa a ka tleleha botlokotsebe kapa tjhe. Setswalle sena se ka fetoha sa lerato, mme sa tswelapele ho fetoha sa diketso tsa motabo. Ka nako e nngwe ho kwetlisa hona ho kenyeletsa ho bontsha ngwana dipontsho kapa dingolwa tsa motabo le ho mo fa dimpho.

1. Ho kgothaletsa kwetliso ya motabo ya ngwana: Moo Lee -

- A hlahisang, a etsang, a tshwarang kapa a jalang sengolwa, phatlalatso kapa setshwantsho seo a se reretseng ho kgothaletsa ketso ya motabo le Mpho;
- O fepela ka dingolwa kapa ditshwantsho tsa motabo kapa filimi kapa phatlalatso ho Jabu ka sepheo sa ho thusa Jabu ho phetha ketso ya motabo le Mpho; kapa
- O hlophisetsa kopano kapa kgokahano dipakeng tsa Jabu le Mpho ka tsela efe kapa efe ka sepheo sa ho etsa ketso ya motabo le Mpho.

Mohlala: Lee o theha webosaete inthaneteng moo batho ba baholo ba ka kopanang le bana le ho ba hlophisetsa dikamano tsa motabo.

2. Kwetliso ya thobalano ya ngwana: Moo Lee -

- A fepelang kapa a bontshang ngwana (Mpho) –
  - Sengolwa se reretsweng ho sebediswa ketsong ya motabo;
  - Dipontsho kapa dingolwa tsa motabo wa bana kapa dipontsho kapa dingolwa tsa motabo feela;
  - Phatlalatso kapa filimi ka maikemisetso a ho kgothaletsa ketso ya motabo.
- O etsa kapa o hlalosa ketso mmoho le kapa botenng ba Mpho ka maikemisetso a ho kgothaletsa kapa ho susumetsa Mpho ho –
  - Etsa ketso ya motabo le Lee kapa Jabu;
  - Etsa ketso ya boipapadiso ba motabo botenng ba Lee kapa Jabu;
  - Ho ba botenng ba Lee kapa Jabu ha ba etsa ketso ya motabo kapa boipapadiso ba motabo;
  - Ho bontshwa dingolwa kapa ditshwantsho tsa motabo wa bana kapa dingolwa kapa ditshwantsho tsa motabo;
  - Ho sebedisetswa merero ya dingolwa kapa ditshwantsho tsa motabo;
  - Pepesa mmele wa hae ho Lee kapa Jabu ka tsela e thunthetsang seriti sa Mpho.
- Hlopisa kopano kapa kgokahano le Mpho, ka tsela efe kapa efe, kae kapa kae hohle lefatsheng, ka maikemisetso a hore Lee o tla etsa ketso ya motabo le Mpho.
- O mema, hohela kapa o tlamella Mpho ho tsamaya le yena ho ya kopana le Lee ka maikemisetso a ho etsa ketso ya motabo le Mpho.

Ho tlamella kapa ho baka hore bana ba bohe diketso tsa motabo (karolo ya 21)

Ke tlolo ya molao ho dumella ngwana ka maikemisetso ho boha ketso ya motabo ntle le tumelo ya ngwana eo. Sena ke botlokotsebe leha eba ketso e sa etswa molemong wa ho natefisa takatso ya motabo ya Lee.

Ho hlahisa ditho tsa bong, dirao kapa matswele ho bana (karolo ya 22)

Ke tlolo ya molao hore Lee ka maikemisetso a hlahise ditho tsa bong, dirao kapa matswele a motho e motshehadi a Lee kapa Jabu ho ngwana (Mpho). Sena ke botlokotsebe leha eba ketso ena e sa etswa molemong wa ho hlasimolla ditakatso tsa motabo tsa Lee kapa Jabu. Ke boitshireletso botlokotsebeng bona kapa tlhaloso e ka kgonehang haeba ketso eo e entswe ho phethahatsa tlwaelo e amohelehang ya setso.

Botlokotsebe ba motabo kgahlanong le batho ba sa itekanelang kelellong

Molao ona o leka ho sireletsa ditokelo tsa batho ba sa itekanelang kelellong jwalo ka sehlopha se kotsing ya ho hanyapetswa ka motabo.

Ho latela Molao ona, *motho ya sa itekanelang kelellong* o bolela motho ya anngweng ke bokowa bofe kapa bofe ba kelello, ho kenyeletswa le bothata kapa bokowa ba monahano, *ho fihlela moo* motho eo, ka nako eo botlokotsebe bo etswang ka yona, a neng a –

- Sa kgone ho utlwisisa sebopeho le ditlamorao tsa ketso eo ya motabo;
- Kgona ho utlwisisa ketso ya motabo empa a sa kgone ho etsa qeto e lokelang a ipapisitse le kutlwisiso ena;
- A sa kgone ho hana ketso ya motabo; kapa
- A sa kgone ho bontsha hore ha a batle ho nka karolo ketsong ya motabo.

Ho latela Molao ona, batho ba sa itekanelang kelellong ha ba kgone ho dumela diketso tsa motabo (karolo ya 57). Karolo ena e ama feela batho ba nang le bokowa ba kelellong jwalo ka ha ho hlalositsew Molaong. Bongata ba batho bo ka nna ba ba le bokudi kapa bokowa ba kelello empa ba sa ntse ba ka kgona ho utlwisisa sebopeho le ditlamorao tsa ketso ya motabo mme ka hona ba ka kgona ho dumela diketso tsa motabo. Ho lokela ho hlonetjhwa hore batho ba nang le bokowa ba kelellong ba kgona mme ba ka dumela ho etsa ketso ya motabo – e tla ba botlokotsebe feela haeba motho a sa dumele ho etsa ketso ya motabo ka boithaopo le ntle le kगतello.

Diketso tse latelang tsa botlokotsebe tse amang batho ba nang le bokowa ba kelello di tshwana le tse amang bana:

- **Kganyapetso ya motabo ya batho ba nang le bokowa ba kelello** (karolo ya 23)
- Kwetlisetso ya motabo ya batho ba nang le bokowa ba kelello (karolo ya 24)

Ho tla tlameha hore ho be le bopaki ba hore moipelaetsi o na le bokowa ba kelellong hore botlokotsebe bona bo sebediswe. Sena se bolela hore tlaleho e

tlameha ho fumanwa ho tswa ho setsebi (mosebeleletsi wa thekolohelo, setsebi sa tsa kelello kapa ngaka ta mafu a kelello) mme bo tlameha ho hlalosa ka sebopeho le ka moo bokowa boo ba kelello bo jeleng setsi ka teng le hore na moipelaetsi a o ne a ke ke a fana ka tumelo na.

Dipontsho/dingolwa tsa motabo

'*Dipontsho/dingolwa tsa motabo*' ke tlhaloso efe kapa efe ya motabo ka ditshwantsho kapa mongolo e hlahosang ka ho pepesa motho kapa ketso ya motho e reretsweng ho tsosa takatso ya motabo mothong.

'*Dipontsho/dingolwa tsa motabo tsa bana*' ke tlhaloso efe kapa efe ya motabo ka ditshwantsho kapa mongolo e hlahosang ka ho pepesa motho kapa ketso ya motho moo motho eo a leng ka tlase ho dilemo tse 18. Ha ho tsotellehe haeba setshwantsho seo se reretswe ho tsosa takatso ya motabo kapa tjhe.

Dipontsho/dingolwa tsa motabo dikenyeletsa setshwantsho kapa tlhaloso ya motho –

- Ya etsang botlokotsebe ba motabo;
- Ya etsang ketso ya motabo ka ho kenella kapa tlhekefetso ya motabo;
- Ya etsang ketso ya boipapadiso ba motabo;
- Ya pepesang diitho tsa bong kapa matswela a motho e motshehadi a motho ya boemong ba ho tsohelwa ke takatso ya motabo kapa ho phephetseha;
- Ho pepesa diitho tsa bong kapa dirao tsa motho eo ntle le mabaka;
- Ya etsang diketso tse supang motabo kapa manyala;
- Ya etsang kapa ya etswang diketso tsa tlhokofatso (ho utlwiswa motho e mong bohloko ka boomo) kapa ho ithokofatsa (ho ikutlwiswa bohloko) ka diketso tsa sehopeho sa motabo;
- Ho bontsha kapa ho hlahosa mmele wa motho eo ka mokgwa oo, boemong boo, o thuthetsang seriti kapa tlhompheho ya motho eo kapa motho e mong osele.

'Motabo wa tlhokofatso' – ho fumana natefelo ya motabo ka ho utlwiswa motho e mong bohloko

'Motabo wa boithokofatso' – ho fumana natefelo ya motabo ka ho hlekefetswa kapa ho hloriswa

'Molao ona o theha botlokotsebe bo fapafapaneng bo amanang le ditshwantsho/mengolo ya tsa motabo

- Ho hlahisa kapa ho pepesa ditshwantsho kapa dingolwa tsa motabo tsa bana ho motho e moholo ka tumelo kapa ntle le tumelo ya hae (karolo ya 10)

- Ho hlalosa kapa ho pepesa ditshwantsho kapa dingolwa tsa motabo ho bana, ka tumelo kapa ntle le tumelo ya hae (karolo ya 19)
- Ho sebedisa bana bakeng sa kapa molemong wa ho fumana molemo ditshwantshong kapa dingolweng tsa motabo tsa bana (karolo ya 20)
- Ho etsa kapa ho pepesa ditshwantsho kapa dingolwa tsa motabo ho batho ba nang le bokowa ba kelello (karolo ya 25)
- Ho sebedisa batho ba nang le bokowa ba kelello bakeng sa merero ya ho fumana molemo tshebedisong ya tsona (karolo ya 26)

Molao wa Difilimi le Diphatlatso (nmr. 65 wa 1996) e hlalosa 'ditshwantsho le dingolwa tsa motabo' ho kenyeletsa setshwantsho sefe kapa sefe kapa tlhaloso efe kapa efe ya motho ya dilemo di ka tlase ho 18 -

1. Ya etsang ketso ya motabo;
2. Ya nkang karolo, kapa ya thusang e mong ho nka karolo, ketsong ya motabo; kapa
3. Ya bontshang kapa a hlalosa mmele, kapa dikarolo tsa mmele, wa motho ya jwalo ka mokgwa kapa maemong ao, tabeng eo, e leng kganyapetso ya motabo.

Ke botlokotsebe ho ba le, ho etsa, ho romela kahara naha, ho fumana kapa ho hasanya filimi kapa phatlatso e nang le ditshwantsho kapa mengolo ya tsa motabo wa bana kapa kganyapetso ya motabo ya bana. Ho na le boikarabello ho mang kapa mang ya tsebang ka, kapa ya belaelang ketso ena ya botlokotsebe bona ho e tlalehela sepolesa (karolo ya 27 ya *Molao wa Difilimi le Diphatlatso*).

Temoso:

O ka tlaleha ditshwantsho le dingolwa tsa motabo tsa bana inthaneteng ho: <http://www.fpbprochild.org.za/ReportAbuse.aspx>

Bootswa ba batho ba baholo

Bongata ba melao e mabapi le tshebetso ya bootswa ba batho ba baholo e fumanwa *Molaong wa Botlokotsebe ba Motabo nmr* 23 wa 1957 o seng o sa sebetse o hlalolang tshebetso ya matlo a bootswa, theko le ketso ya motabo ka sepheo sa ho fumana tijelete e le botlokotsebe. Ka tlwaelo mapolesa a tshwara diotswa tlasa melao ya bomasepala, j.k. molao wa ho solla.

Sehloamathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo) jwale hape o se o hlalosa le batho ba rekang motabo jwalo ka diitlokotsebe. O kenyeletsa botlokotsebe bo latelang:

- Ho bula ntlo ya bootswa (karolo ya 2) le diketso tse tsamaelanang le bona
- Ho Fana ka Diotswa (karolo ya 10)
  - Lee o etsisa Mpho motabo le mang kapa mang, kapa o mo isa ho ba seotswa kapa modudi wa ntlong ya diotswa.
- Ho tshwarella ka mabaka a ho etsa motabo o seng molaong (karolo ya 12)
  - Lee o tlamella Mpho kgahlanong le thato ya hae ho dula ntlong ya bootswa kapa sebakeng se itseng hore monna a kgone ho etsa motabo le yena.
- Ho thusa tshebetso ya bootswa (karolo ya 12A)
  - Motho eo, bakeng sa moputso, a thusang motho e mong ho hokahana le motho e mong hape hore ba kgone ho etsa motabo kapa ba etse ketso ya manyala bakeng sa moputso.
- Ho hohella ho etsa diketso tsa bosoto (karolo ya 19)
  - Motho ya hohelang kapa ya bapatsang sebakeng sa setjhaba merero e soto.
  - Motho ya bontshang mmele ka seaparo se mo pepesang monyako kapa fenstereng efe kapa efe kapa pontsheng ya sebaka sa setjhaba kapa sebaka seo setjhaba se dumeletsweng ho kena ho sona.
- Batho ba phelang ka moputso wa tshebetso ya motabo (bootswa) kapa ba thusang ho rekisa diketso tse soto (karolo ya 20)
  - Motho ofe kapa ofe ya nang le tsebo ya hore o phela ka moputso wa bootswa.
  - Motho ofe kapa ofe eo ka tsela efe kapa efe a thusang kapa a amohelang moputso bakeng sa ho hlophisetsa ketso efe kapa efe ya bosoto e etswang ke motho ofe kapa ofe mmoho le motho e mong.

- Motho ofe kapa ofe ya dilemo di 18 kapa ho feta ya etsang motabo kapa ketso ya bosoto le motho e mong bakeng sa moputso.
- Motho ya dilemo di 18 kapa ho feta ya etsang ketso ya bosoto sebakeng sa setjhaba le motho e mong.

Dintlha tse kahodimo mona di tlameha ho sebediswa bobedi ho banna le basadi.

Ho fana ka ditshebeletso tsa motabo bathong ba baholo (karolo ya 11)

Ho latela *Sehlopathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo)*, ho nkuwa e le botlokotsebe hore motho a fumane ditshebeletso tsa motho ya dilemo di 18 kapa ho feta molemong wa ho fumana moputso wa tjehelete, molemo kapa ditsiane ho motho a le mong kapa motho wa boraro ka morero wa ho etsa ketso ya motabo le motho eo.

Temoso:

Khomishene ya Tlhabollo ya Molao wa Afrika Borwa e hlahlobisa molao wa hajwale o mabapi le tshebetso ya bootswa. Bakeng sa tlhahisoleseding e feletseng etela webosaete ya bona ho:
<http://salawreform.justice.gov.za>.

Kgwebisanoya thekiso ya batho

Afrika Borwa e saenitse *Prothokole ya Matjhaba a Kopaneng ya Thibelo ya Kgwebisano ya Thekiso ya Batho* mme dintlha tsa prothokole ena ya matjhaba di tlama Afrika Borwa.¹ Sena se bolela hore Afrika Borwa e na le boikarabello ba ho kenya tshebetsong melawana ena ya matjhaba e mabapi le kgwebisano ya thekiso ya batho (thekisetsano ya batho dipakeng tsa dinaha).

Hajwale, Khomishene ya Tlhabollo ya Molao wa Afrika Borwa e shebane le dikgetho tsa ho hlalobisa molao o rarolang ho kgwebisana ka batho. Kgabareng, Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe (*Botlokotsebe ba Motabo*) o na le dintlha tsa nakwana tse mabapi le ho hwebisana ka batho bakeng sa merero ya motabo. Ho hwebisana ka bana ho sekasekwa Kgaolong ya 18 ya *Molao wa Bana (nmr. 38 wa 2005)*.

Ho hwebisana ka batho ka morero wa motabo

Ena ke karolo ya nakwana ya *Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo)* e phethahatsang Prothokole ya Matjhaba a Kopaneng nakwana ho fihlela ho fetisitswe molao o phethahatseng bakeng sa Afrika Borwa.

'kgwebisano ka batho' karolong ena, ho kenyeletsa phepele, ho thaothwa, ho fanwa, ho hatjwa, ho tloswa, ho thothwa, ho fetiswa, ho fuwa setshabelo, ho rekisa, ho nehelana kapa ho amohela motho, kahare kapa ho tshela meedi ya Riphaboliki, ka tsela ya –

1. Tshosetso ya ho hlokoatswa;
2. Tshosetso ya tshobediso ya dikgoka, diitshoso kapa dibopeho tse ding tsa kgatello;
3. Ho kwetela;
4. Boqhekanyetsi
5. Bolotsana kapa boikgakanyo bo seng nnete;
6. Tshobediso e mpe ya matla kapa boemo ba ho ba kotsing, ho fihlela moo moipelaetsi a thibelwang ho bontsha ho hana ha hae kapa ho itseka

¹ *Prothokole ya Thibelo, e Hatella le ho Olla Batho ba Rekisetsanang Batho, Haholoholo Basadi le Bana, ho Tlatseletsa Selekane sa Matjhaba a Kopaneng se Kgahlanong le Botlokotsebe bo Hlophisitsweng bo Parolang Meedi ya Dinaha, GS res 55.25, annex II, 55 UN GAOR Supp. (No 49) at 60, UN Doc A/45/49 (Vol I) (2001)*

kgahlanong le ho rekiswa;

7. Ho fana kapa ho amohela ditefo, ditsiane, meputso kapa dihlapiso kapa menyetla morerong wa kganyapetso efe kapa efe, kwetliso kapa tlhekefetso ya sebopeho sa motabo ho motho ya jwalo.

Molao ona o thibela -

- Ho hwebisana ka batho ka merero ya motabo [karolo ya 71(1)]
- Ho nka seabo ho hwebisaneng ka batho ka merero ya motabo [karolo ya 71(2)]

Motho ha a etsa botlokotsebe hobane a rekiswa a ke ke a qoswa [karolo ya 71(5)]. Ho etsa mohlala, haeba Mpho a rekiswa ho kena naheng ya Afrika Borwa mme a se na ditokomane tse lokelang tsa maeto, a ke ke a qoswa ka botlokotsebe bo mabapi le melao ya bofalli.

Karolo ena hape e sebetsana le ho qoswa ha dipalangwang tsa kgwebo (difofane, diketswana) tse amehang kgwebisanong ya batho.

Kgwebisano ya bana

Ho latela Molao wa Bana (*nmr. 38 wa 2005*),

- 'kganyapetso ya kgwebo ya motabo', mabapi le ngwana, e bolela-
    - Ho fana kapa ho etsa hore ngwana a etse ketso ya motabo bakeng sa moputso wa tijelete kapa moputso o mong, ho kenyeletswa bootswa kapa diitshwantsho kapa dingolwa tsa motabo, ho sa natswe hore na moputso oo o fanwe ho motho ya fanang ka ngwana, ngwana boyena, mohlokomedi wa ngwana, kapa motho ofe kapa ofe e mong; kapa
    - ho hwebisana ka ngwana bakeng sa tshebediso ya diketso tsa motabo, ho kenyeletswa bootswa kapa diitshwantsho kapa dingolwa tsa motabo.
  - 'kgwebisano thekisetsano ya batho', mabapi le ngwana-
    - e bolela ho thaothwa, thekiso, phepelo, ho thothwa, ho fetiswa, ho fana ka setshabelo kapa ho amohela bana, kahare kapa kantle ho meedi ya Riphaboliki-
8. Ka tsela efe kapa efe, ho kenyeletswa tshebediso ya diitshosetso, dikgoka kapa diitseta dife kapa dife tse ding tsa kgateello, ho kwetela, boqhekanyetsi, bolotsana, tshebediso e mpe ya matla kapa ho fana ka ditefo kapa melemo e le ho fumana tumelo ya motho ya nang le taolo hodima ngwana; kapa
  9. ka lebaka la boemo ba ho ba tsietsing, ka morero wa kganyapetso; mme

- le kenyeletsa ho ajwa ha ngwana ka diitela tse seng tsa molao.

Molao wa Bana o thibela kgwebisano ya bana (karolo ya 284) le boitshwaro bo dumellang kgwebisano ya bana (karolo ya 285). Ha ho motho kapa khampani e ka hwebisanang ka ngwana kapa ho dumella hore ho hwebisanwe ka ngwana.

Mmuso o na le boikarabello ba ho thusa ngwana eo e leng phofu ya kgwebisano (karolo ya 286). Motswadi ya amehang kgwebisanong ya ngwana wa hae a ka lahlehelwa ke ditokelo tsa hae hodima ngwana eo mme ngwana eo a ka floswa tlhokomelong ya hae (karolo ya 287).

Molao wa Bana o beha tlameho hodima baofisiri ba tsa bofalli, sepolesa, basebetsi ba thekolohelo kapa baprofeshenale ba bophelo bo botle ba kopanang le phofu ya kgwebisano ho fetisetša ngwana eo ho mosebeletsi wa thekolohelo bakeng sa dipatlisiso (karolo ya 288).

Tlameho ya molao ya ho tlaleha botlokotsebe ba motabo

Karolo ya 54 ya Molao e re motho ofe kapa ofe ya nang le tsebo ya botlokotsebe ba motabo kgahlanong le ngwana kapa motho ya sa itekanelang kelellong o tlameha ho bo tlaleha. Tlaleho e tlamang ya diketso tsa botlokotsebe ba motabo e ka kwaholla diketso tse ngata tsa botlokotsebe ba motabo tseo hajwale di patehileng kahara setjhaba sa rona. Tlaleho e tlamang leha ho le jwalo hape e ka nyahamisa bana le batho ba bang ho ya fumana tlhokomelo ya bongaka le ditshebetso tse ding.

Tlaleho e lokela ho etswa neng?

Haeba ho na le tsebo efe kapa efe ya botlokotsebe ba motabo bo etswang kgahlanong le ngwana kapa motho ya sa itekanelang kelellong (jwalo ka ha ho hlalositse Molaong).

Ke mang ya tlamehang ho tlaleha?

Mang kapa mang.

Tlaleho e tlameha ho etswa ho mang?

Sepolesa.

Ho na le Molao e meng e mmedi e jarisang boikarabello ba ho tlaleha. Dikarolo tse ka tlase mona di ne di eso be le matla ka nako ho hlopha sengolwa sena.

Karolo ya 110(1) ya Molao wa Bana

Tlaleho e lokela ho etswa neng?

Haeba o na le pelaelo e utlwalang ya hore ngwana o hlekefetswa ka tsela e bakang temalo mmeleng, o hlekefetswa ka motabo kapa ha a fuwe tlhokomelo ka boomo.

Ke mang ya tlamehang ho tlaleha?

Moofisiri wa ditjhankana; moalafi wa bongaka ba tlasetsa (homeopath); moofisiri wa bofalli; mohlalobi wa bosebetsi; ramolao; ngaka; ngaka ya meno; mopepisi; mooki; moruti wa bodumedi; moetapele wa bodumedi; moalafi wa tsa tshebetso (occupational therapist); moalafi wa mmele (physiotherapist); moalafi wa tsa puo; setsebi sa keello; moprofeshenale wa diitsebetso tsa thekolohelo; mosebeletsi wa thekolohelo; tithjhere; mohlakomedi wa bophelo wa setso; moetapele wa setso; setho sa basebetsi kapa moithaopi setsing sa tlhokomelo ya nakwana, setsing se etelwang ka dinako kapa setsi sa bana le batjha.

Tlaleho e tlameha ho etswa ho mang?

Mokgatlo o jwalo ka Child Line, mosebeletsi wa thekolohelo kapa lepolesa.

Karolo ya 110(2) ya Molao wa Bana

Tlaleho e lokela ho etswa neng?

Haeba o na le pelaelo e utlwalang ya hore ngwana o a hlekefetswa kapa o hloka tlhokomelo le tshireletso.

Ke mang ya tlamehang ho tlaleha?

Motho mang kapa mang.

Tlaleho e tlameha ho etswa ho mang?

Mosebeletsi wa thekolohelo, mokgatlo o ananetsweng wa tshireletso kapa lepolesa.

Karolo ya 26 ya Molao wa Maqheku nmr 13 wa 2006

Tlaleho e lokela ho etswa neng?

Haeba o belaela hore leqheku le a hlekefetswa kapa le na le temalo e bakilweng ke tlhekefetso.

Ke mang ya tlamehang ho tlaleha?

Motho mang kapa mang.

Tlaleho e tlameha ho etswa ho mang?

Mosebeletsi wa thekolohelo, kapa lepolesa.

Mokgwatshebetso dinyeweng tsa botlokotsebe ba motabo

Ho ka ba thata haholo ho diphofu tsa botlokotsebe ba motabo ho fana ka bopaki ka lekgotleng. *Molao wa Mokgwatshebetso wa Botlokotsebe (Criminal Procedure Act (CPA))* o dumella diphofu ho fana ka bopaki ka tsela ya video khamera ba le ka phapusing e sele ho lekgotla kapa ho fana ka bopaki ka batho ba bang (ba bitswang 'baneheletsi') tlasa maemo a itseng. Molao o dumella ho ralwa ha ditaelo ke Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi (National Prosecuting Authority (NPA)) bo reretsweng ho fokotsa tlhoriso kapa tlhokofatso ya lekgetlo la bobedi, e etsahalang ha phofu e tlameha ho tlaheha botlokotsebe mme e thulana le bothata le bohloko ba ho etsa sena.

Bokapi bo fanwang ka thelevishene ya kahara lekgotla (closed circuit television (CCTV))

Lekgotla, ka boikgethelo ba lona kapa ka kopo ya motjhotjhisi kapa paki, le ka laela hore paki e fane ka bopaki ka tsela ya CCTV (video khamera) (karolo ya 158 ya CPA). Lekgotla le tlameha ho sheba hore na ho paka ka lekgotleng ho tla baka tlhokofatso ho paki. Molao o re haeba lekgotla le hanela kopo e jwalo ya motjhotjhisi bakeng sa ngwana ya dilemo di ka tlase ho 14 hore a fane ka bopaki ka tsela ya CCTV, lekgotla le tlameha ho fana ka mabaka hanghang bakeng so ho hana ha lona.

Tshebediso ya CCTV kapa thepa e nngwe e jwalo ya elektroniki e fumaneha ho thusa moipelaetsi kapa paki efe kapa efe e hlokofaditsweng ho fana ka bopaki, ho sa natswe hore na dilemo tsa hae di kae. Batjhotjhisi ba tlameha ho sekaseka tshebediso ya CCTV dinyeweng tsohle tse mabapi le motabo.

Moneheletsi

Mekgwatshebetso ya makgotla e ka ba le tshosetso e matla mme ya baka kutlwiso bohloko, haholo ho bana. Haeba ho bonahala hore ngwana o tla ba tlasa kगतello e kgolo ya maikutlo ha a fana ka bopaki ka lekgotleng le buletsweng bohle, lekgotla le ka thonya motho ya nang le boiphihlelo ya

tlang ho ba moneheletsi dipakeng tsa ngwana le lekgotla (karolo ya 170A ya CPA). Baneheletsi ba tlameha ho sebediswa ka lekgotleng kapa moneheletsi le ngwana ba ka ba ka phapusing e nngwe mme ba kopane le lekgotla ka tsela ya CCTV.

Batjhotjhisi ba tlameha ho jwetsa mipelaetsei kapa paki hore ba ka sebedisa mohato ona ho ba thusa ho fana ka bopaki.

Pele ho mona ngwana ya dilemo di ka tlase ho 18 o ne a ka fana ka bopaki ka tataiso ya moneheletsi. Molao jwale o hlomathisitse ho dumella motho ya dilemong tsa kelello e kahodimo ho dilemo tse 18, hore le yena a ka fana ka bopaki ka tataiso ya moneheletsi.

Motjhotjhisi o tlameha ho etsa kopo ho lekgotla bakeng sa tumello ya ho sebedisa moneheletsi. Haeba lekgotla le hanela kopo e jwalo, lekgotla le tlameha ho fana ka mabaka a ho hana hoo. Lekgotla le ka tshetjhisana nyewe haeba moneheletsi a se teng.

Bopaki dinyeweng tsa botlokotsebe ba motabo

Kamehla ha ho bonolo ho moipelaetsi nyeweng ya motabo ho fana ka ka bopaki bo mabapi le botlokotsebe boo. Nakong e fetileng, makgotla le babuelli ba molao ba baqosuwa ba ne ba atisa ho hloko-fatsa baipelaetsi mme ba sa natse bopaki ba bona ntle ho mabaka a utlwahalang. Molao jwale o entse melawana e itseng e mabapi le ka moo bopaki ba moipelaetsi nyeweng ya motabo bo tlamehang ho tshwarwa ka teng ke makgotla.

Bopaki ba disetatemente tse neng di tshwana qalong (karolo ya 58)

Pele molao wa rona wa bohoholo o ne o dumella bopaki ba hore moipelaetsi nyeweng ya motabo a be a jwetsitse motho e mong mabapi le botlokotsebe boo kapele kamora hore botlokotsebe bo etsahale (tlaleho ya pele). Molawana ona o thehilwe hodima tumelo ya hore haeba moipelaetsi, hang kamora peto, a sa potlakele ho tlaleha tilhaselo ena ho motho e mong, o tla be a bua leshano (molawana wa makgosi le seboko). Molao jwale o bolela hore bopaki ba disetatemente tse tshwanang le tse entsweng pele ke moipelaetsi di a amohelaha, empa lekgotla le ke ke la akanya hore moipelaetsi o bua leshano haeba ho se bopaki bo jwalo.

Bopaki ba ho dieha ho tlaleha (karolo ya 59)

Hangata makgotla ha a thahaselle baipelaetsi ba sa tlaleheng botlokotsebe ba motabo hanghang, kamora hore botlokotsebe bo etsahale. Jwale Molao o bolela hore lekgotla le ke ke la etsa qeto efe kapa efe hodima botelele ba nako ba ho dieha hofe kapa hofe dipakeng tsa nako eo botlokotsebe bo entsweng ka yona le nako eo bo tlalehilweng ka yona ke phofu.

Phediso ya molawana wa kgwao (karolo ya 60)

Pele, makgotla a ne a sebedisa kgwao bopaking ba moipelaetsi nyeweng ya botlokotsebe ba motabo. Jwale Molao o hlakisa ka ho qaqa hore lekgotla le ke ke la tshwara bopaki ba moipelaetsi nyeweng ya botlokotsebe ba motabo ka kgwao ka lebaka la sebopoho sa botlokotsebe boo.

Molao ona, leha ho le jwalo, ha o sebetsane le molawana wa kgwao o mabapi le dipaki tse inotshi le bana.

Bopaki ba sebopeho sa botho le histori ya tsa motabo

Molao ona o hlomathisa karolo ya 227 ya CPA. Ha ho bopaki bo mabapi le histori ya tsa motabo ya nakong e fetileng ya moipelaetsi bo tlang ho fanwa e le bopaki kapela lekgotla. Haeba mmuelli wa molao wa moqosuwa a batla ho tliša bopaki bo tjena kapela lekgotla mabapi le diketsahalo tsa nakong e fetileng tsa moipelaetsi tse amang motabo, o tlameha ho etsa kopo ho lekgotla ho fuwa tumello ya ho tliša bopaki bo jwalo ka lekgotleng. Lekgotla le laelwa ho feta mona hape hore le se dumelle bopaki bo jwalo haeba bo reretswe ho tshehetsa tseko ya hore ka lebaka la sebopeho sa bophelo ba moipelaetsi ho tsa motabo, ho na le monyetla o moholo wa hore o dumetse ho etsa motabo kapa hore a nkwe e le paki e sa kgotheng haholo. Batjhotjhisi hape ba laetswe ho hanyetsa dipotso dife kapa dife tse mabapi le histori ya tsa motabo kapa ditsebo tsa hae ho tsa motabo.

Phelo-nako ya tokelo ya ho tlaleha botlokotsebe

Dinyenwe tsa ditsekisano

Ntle le ho etsa qoso ya botlokotsebe, moipelaetsi hape a ka qosa moqosuwa ho tseka diitshenyehelo (matshediso). Kgato ena ya molao e tlameha ho etswa nakong ya dilemo tse 3 ho tloha ka nako eo temalo (tshenyetso) e etsahetseng ka yona. *Molao wa Phelo-nako (nmr. 68 wa 1969)* jwale o fetotswe hore nako ya moedi wa dilemo tse 3 wa tseko ya diitshenyehelo tse ka tsekwang dinyeweng tsa botlokotsebe ba motabo, ha e qale nakong eo moipelaetsi a sa ntseng a sa kgone ho etsa qoso ka lebaka la boemo ba hae ba hore ha eso kgutlele botsitsong ba kelello.

Mohlala wa Phelo-nako

Van Zijl v Hoogenhout, Supreme Court of Appeal, 2004

Nyeweng ena, motseki o ne a hlekefeditse ke malomae ka motabo ho tloha ka 1958 ho fihla ka 1967. Ka lebaka la tlhekefetso ena, motseki o ne a sa kgone ho tshwaya malomae phoso bakeng sa seo a se entseng ho yena. Ka 1997, kamora ho fumana kalafo ya kelello, o ile a kgona ho thulana le tlhekefetso ena kelellong mme a elellwa hore malomae o ne a le phoso. O ile a etsa qoso ya kgato ya molao kgahlanong le yena ka 1999. Ka 2004 Lekgotla la Boipiletso le boletse hore phelo-nako e qala ho balwa feela hang ha phofu e se e hlokometse ka botlalo tlhekefetso ya yona le hore ke mang ya molato wa yona.

Dinyenwe tsa botlokotsebe

Dinyeweng tse ngata tsa botlokotsebe, ntle le haeba ho hlalositse molaong, qoso ya botlokotsebe e tlameha ho etswa nakong ya dilemo tse 20. Bakeng sa diqoso tse jwalo ka polao, ho kwetela le ho utsuwa ha ngwana, ha ho moedi o jwalo wa nako o behilweng.

Botlokotsebe bo latelang bo ekeditse *Sehlomathisong sa Mokgwatshebetso wa Molao wa Botlokotsebe (nmr. 51 wa 1977)* moo qoso e ka etswang ka nako efe kapa efe, leha e le kamora dilemo tse 20:

- Peto, peto ka qobello, kgwebisano ya batho, ho sebedisa ngwana kapa motho ya sa itekanelang bakeng sa merero ya diitshwantsho kapa dinngolwa tsa motabo.

Phumano ya molato le Kahlolo

Teko kapa morero wa ho etsa botlokotsebe ba motabo (karolo ya 55)

Motho ofe kapa ofe ya –

- lelang.
- ya mmomoring le motho e mong kapa
- ya thusang, ya dumellang, ya susumetsang, ya phephetsang, ya hlohleletsang, ya laelang, ya fanang, ya laolang, ya eletsang motho e mong

ho phetha botlokotsebe ba motabo, o etsa ketso ena ya botlokotsbe boyena mme a ka fumana kotlo e tshwanang le ya motho ya fumanweng a le molato wa botlokotsebe bona.

Dikahlolo tse lokelang (karolo ya 261 ya Molao wa Mekgwatshebetso ya Dinyewe tsa Botlokotsebe)

Moo moqosuwa a qositsweng ka botlokotsebe, bo sa pakwang nakong ya nyewe, lekgotla ka nako e nngwe le ka fumana moqosuwa a le molato wa qoso e nyane haeba botlokotsebe boo bo sa pakwa. Sena se bitswa kahlolo e lokelehang.

Dikahlolo tse latelang ke tse lokelehang kapa botlokotsebe bo bonyane boo moqosuwa a ka fumanwang a le molato wa bona, ho fapana le peto, peto ya qobello, tlhokofatso ya motabo, qobello ya tlhokofatso ya motabo kapa qobello ya boithokofatso ba motabo:

- Tlhokofatso ka maikemisetso a ho hlahisa kotsi e kgolo mmeleng (Assault with the intent to do grievous bodily harm (GBH));
- Tlhokofatso e tlwaelehileng;
- Tlhokofatso ya motabo, qobello ya tlhokofatso ya motabo, qobello ya boithokofatso ba motabo;
- Motabo wa batho ba amanang;
- Kenello ya motabo ka tumellano kapa tlhekefetso ya motabo (karolo ya 15 & 16).

Mananeo a kalafo jwalo ka mokgwa wa kotlo bakeng sa ditlokotsebe tsa motabo

Ho latela karolo ya 276A ya *Molao wa Mekgwatshebetso ya Dinyewe tsa Botlokotsebe*, kotlo ya motho ya ahloletsweng botlokotsebe ba motabo jwalo e ka kenyeletsa ho romelwa le ho nka karolo lenaneong le hlakisitsweng la kalafo bakeng sa ditlokotsebe tsa motabo. Motho ya fumanweng a le molato o tlameha ho kgona ho bontsha hore o na le bokgoni ba ho fumana molemo kalafong mme o tlameha ho lefella ditjeho tsa lenaneo lena.

Sekamolao sa Toka ya Bana, hang ha molao ona o fetisitswe, o tla dumella kgeloso ya bana ba qositsweng dinyeweng tsa botlokotsebe. Sena se bolela ho kgelosetsa bana thoko le sistimi ya makgotla a botlokotsebe tlasa maemo a itseng le ho kgetha setsi se seng se fapaneng le ditjhankana le diitsi tsa tshwaro. *Sekamolao sa Toka ya Bana* se hlalosa phapang dipakeng tsa ditlolo tsa molao tsa Mokgahlelo wa 1 (jwalo ka motabo le diphoofolo kapa kenello ya motabo ka tumellano), Mokgahlelo wa 2 wa ditlolo tsa molao (jwalo ka tlhokofatso ya motabo ntle le ho hlahisa kotsi), le ditlolo tsa molao tsa Mokgahlelo wa 3 (jwalo ka peto, tlhokofatso ya motabo moo kotsi e kgolo e hlahiswang mmeleng, kganyapetso kapa kwetlissetso ya motabo). Kgeloso tlasa Mokgahlelo wa 3 wa ditlolo tsa molao e tla dumellwa feela haeba maemo a kgethehileng a le teng mme tumello bakeng sa kgeloso e fanwe ke Molao di wa Botjhotjhisi ba Setjhaba. Sekamolao sena se fana ka dikgetho tse pharaletseng, ho tloha kopong ya tshwarelo ho motho ya lemaditsweng ho fihla ho tsamayeng lenaneo la kalafo le tshupiso ke moofisiri wa probeishene. Moo taelo ya kgeloso e latetsweng, qoso e ke ke ya etswa kgahlanong le ngwana.

Sekamolao wa Toka ya Bana se bolela hore thomelo ya ngwana ya dilemo di kahodimo ho 14 tjhankaneng ho tla etswa e le mohato wa bofelo mme ngwana ya dilemo di ka tlase ho 14 ka nako ya kahlolo a ke ke a ahlolelwa ho ya tjhankaneng. Ngwana ya dilemo di kahodimo ho 14 ya entseng tlolo ya molao ya Mokgahlelo wa 3 a ka ahlolelwa ho hlola tjhankaneng.

Matshediso

Lekgotla, ho latela karolo ya 300 ya *Molao wa Mekgwatshebetso ya Dinyewe tsa Botlokotsebe*, le ka laela hore motho ya ahlotsweng a lefe matshediso ho moipelaetsi bakeng sa ditjeho tse hlahileng ka lebaka la botlokotsebe boo, ho kenyeletswa:

- Ditjeho tsa bongaka;
- Tjeho ya bodulo bo fapaneng bo fanweng bakeng sa moipelaetsi haeba a tlamehile ho tloha lapeng;

- Tjeho ya tshetso ya kelello ho moipelaetsi;
- Tjeho ya ho busetsa thepa e sentsweng; le
- Tahlelo ya moputso ka nako ya ho tsamaya nyewe legotleng.

Kopo bakeng sa ditjeho tse jwalo e tlameha ho etswa qetellong ya nyewe mme e tla ba le matla a kahlolo ya nyewe ya ditsekisano. Moipelaetsi o tlameha ho paka ditshenyehelo tsa hae. Hang ha taelo e jwalo e fanwe, moipelaetsi a ke ke a sa kgonahoa ho ya legotleng la ditsekisano kamora mona bakeng sa ho tseka ditshenyehelo. Karolo ya 300 e kenyeletsa ditshenyehelo tsa ditjhelete, e seng ditshenyehelo tsa bohloko le tshotleho tse ka beng di fumanwe nyeweng ya ditsekisano.

Karolo ena e tla tsebahatswa ka mananeo a tlhokomediso ya setjhaba ke Lefapha la Toka e le karolo ya ho kenya tshebetsong Tjhatha ya Ditokelo tsa Diphofu tsa Botlokotsebe.

Temoso:

Ho latela karolo ya 8(a) ya *Molao wa Kgothaletso ya Tekano le Thibelo ya Kgethollo e Leeme*, ha ho motho ya tla kgethollo ka leeme kgahlanong le motho ofe kapa ofe ka mabaka a bong ho kenyeletswa dikgoka tse etswang ka mabaka a bong. Karolo ya 28(1) ya Molao e bolela hore haeba ho ka pakwa qosong ya tlolo efe kapa efe ya molao, hore kgethollo e leeme e entsweng ka mabaka a morabe, bong kapa bokowa e bile le seabo ho etsweng ha botlokotsebe boo, sena se tla nkuwa jwalo ka ketso e mpefatsang botlokotsebe boo bakeng sa merero ya tekanyo ya kotlo.

Bonyane ba dikotlo

Bonyane ba dikotlo bo tlisitswe ke *Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe nmr 105 wa 1997*. Molao ona o teka bonyane ba dikotlo bakeng sa peto:

Botlokotsebe ba pele	Dilemo tse 10
Botlokotsebe ba bobedi:	Dilemo tse 15
Botlokotsebe ba boraro:	Dilemo tse 20

Tlase maemo a itseng, peto e ka lebisahoa kotlong ya kahlolelo ya bophelo bohle tjhankaneng (e leng dilemo tse 25). Sena ka mohlala ke moo moipelaetsi a betilweng ho feta lekgetlo le le leng; a betilweng ke sehlopha, moo a neng a le dilemo di ka tlase ho 16, e le sekowa kapa a sa itekanela kelellong. Di tla sebetsa hape moo moqosuwana a kileng a ahlolwa peto pele ho mona kapa a neng a tseba hore o na le HIV ka nako ya peto.

Molao wa bonyane ba dikotlo hape o sebetsa bakeng sa ngwana ya qositsweng a le boholo ba dilemo tse dipakeng tsa 16 le 18.

Makgotla a dumeletswe ho kgeloha bonyaneng bo fanweng ba dikotlo haeba **maemo a matla mme a susumetsang** a le teng ho tshhetsa kotlo e nyane ho tsona. Makgotla a tolokile molao ona ka diisela tse fapaneng.

Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Dikotlo) (nmr. 38 wa 2007) o kene tshhetsong ho tloha ka la 31 Tshitwe 2008. O hlakisa dintlha tse itseng tseo makgotla a ka di nkang e le maemo a matla mme a susumetsang ho a dumella ho kgeloha molaong wa bonyane ba dikotlo. Dintlha tsena di kenyeletsa:

- Histori ya pele ya moipelaetsi ya tsa motabo;
- Ponahalo e teng ya ho hloka temalo mmeleng ho moipelaetsi;
- Ditumelo tsa setso kapa sedumedi tsa moqosuwa mabapi le peto; le
- Kamano e teng dipakeng tsa moqosuwa le moipelaetsi pele ho peto.

Rejistara ya Naha ya Ditlokotsebe tsa Motabo

Molao ha o dumelle kgiro ya batho ba kileng ba fumanwa ba le molato (ba ahlolwa) wa ho etsa botlokotsebe ba motabo kgahlanong le ngwana kapa motho ya nang le bokowa ba kelello tlasa maemo a itseng. Batho ba jwalo ha ba dumellwe, ho etsa mohlala, ho sebetsana le ngwana kapa motho ya nang le bokowa kelellong, kapa ho ba motswadi wa tlhokomelo.

Molao o theha Rejistara ya Naha ya Ditlokotsebe tsa Motabo, eo bahiri ba fanang ka mesebetsi ba ka hlahlobang basebetsi ba bona ho yona. Ditlokotsebe tse jwalo di tla kenyeletswa Rejistareng ya Naha mme batho ba na le tokelo ya ho etsa kopo ya setifikeiti se bontshang hore na lebitso la motho ya itseng le teng rejistareng ena kapa tjhe.

Rejistara ena e tla bolokwa sephiring. Ho tla kgoneha ho etsa kopo ya ho ntsha lebitso la motho rejistareng kamora dilemo tse 5 kapa 10 ntle le haeba motho eo a ne a ahloletswe kotlo ya nako e fetang dikgwedi tse 18 tjhankaneng, e leng boemo boo ka bona a ke keng a tloswa Rejistareng.

Mabapi le bana rejistara ena ke pheto ya Karolo ya B ya Rejistara ya Tshireletso ya Bana e kenyeleditsweng ho *Molao wa Bana*.

Ditshebeletso tsa diphofu

Kgaolo ya 5 ya Molao ona e kene tshebetsong ka la 21 Tlhakubele 2008 mme ditaelo di phatlaladitswe ka Motshehanong 2008.

Kamora peto, phofu e lokela ho fumana kapele setsi sa bophelo se fanang ka diitsebeletso tsa tlhekefetso ya motabo:

- Ho fwa kalafo bakeng sa ditemalo tsa bona;
- Ho fihlella meriana e thibelang tshwaetso ya HIV, Mafu a Fetiswang ka Motabo le boimana;
- Ho fihlella diitsebeletso tsa bophelo tse hlokehang bakeng sa dikeletso tsa tshehetso; le
- Bakeng sa hore foromo ya J88 e tlatswe mme bopaki ba tsa molao le bongaka bo bokeletswe.

“Post-exposure prophylaxis (PEP)” bakeng sa HIV ke kalafo ya meriana e lwantshang HIV (di-ARV) e fanwang ho mahlatsipa a peto ho fokotsa menyetla ya hore ba ka tshwaetswa ke HIV ka lebaka la peto eo. PEP ha e thuse motho ya se ntsa a na le HIV. PEP e sebetsa hantle haholo ha e fanwe kapele. PEP e tlameha ho nowa nako ya matsatsi a 28 mme e ka ba le ditlamorao tse itseng.

Molao o bua ka “post-exposure prophylaxis (PEP)” bakeng sa mahlatsipa a peto. PEP e fumaneha mahala ho mahlatsipa a peto a itlalehang nakong ya dihora tse 72 kamora ho betwa. Phofu ha e tlameha ho bula nyewe ya peto pele e ka fumana PEP. Haeba phofu e ya sepoleseng pele, moofisiri wa sepolesa o tlameha ho tsebisa phofu eo bohlokwa ba ho fumana PEP mme a mo fetisetse setsing se fanang ka PEP. Diteishene tsa sepolesa di tlameha a ba le lenane la diitsi tse hlophiseditsweng ho fana ka PEP diteisheneng tsa sepolesa (tse fumanehang ho http://www.saps.gov.za/docs_pubs/legislation/sexual_offences.htm) mme ba tlameha ho fana ka tlhokomediso ya tsebiso ho phofu e hlalolang tokelo ya hae ya ho fumana PEP (Foromo ya 1 ya Ditaelo).

Haeba phofu e fihlella setsi sa bophelo, o tlameha ho fumana letooto la diitsebeletso ho latela Leano la Bophelo la Naha la Tlhekefetso ya Motabo le Ditaelo tsa Naha tsa Taolo ya Tlhokomelo ya Tlhekefetso ya Motabo. (Temoso: Ditokomane tse na di sebedisa polelo ena ‘tlhekefetso ya motabo’ ha di hlalosa ho kenella ka tsela ya motabo (peto) – sena se fapane le botlokotsebe ba ‘tlhekefetso ya motabo’ bo Sehlomathisong sa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo).

“Teko ya HIV e
tlamang moqosuwa”

Molao o dumella phofu, motho ya nang le kgahleho kapa moofisiri ya fuputsang ho etsa kopo ho lekgotla hore mmelaellwa a nyeweng ya botlokotsebe ba motabo a etswe teko ya HIV. Kopo e jwalo e tlameha ho etswa nakong ya matsatsi a 90 kamora hore peto e etsahale. Ntlha ena e ama feela botlokotsebe ba motabo moo phofu e ka nnang ya ba e bile kotsing ya ho kopana le maro a mmele a mmelaellwa eo wa botlokotsebe ba motabo.

Kopo e tlameha ho nehelanwa ho moofisiri wa sepolesa ya fuputsang nyewe ena ya tlamehang ho etsa bonnete ba hore e sekasekwa ke maseferata. Hang ha taelo ena e dumetswe, moofisiri wa sepolesa ya fuputsang nyewe o tla isa mmelaellwa wa botlokotsebe ba motabo ho fumana teko ya HIV mme o tla fana ka anfolopo e kwetsweng e tshetseng sephetho sa teko ya HIV ho phofu. Sephetho sa teko ena ke sa sephiri mme ha se a lokela ho hlahiswa ho motho ofe kapa ofe e mong.

Mokhomishenara wa Naha wa Sepolesa o tlameha ho etsa bonnete ba hore baofisiri ba fuputsang dinyewe tsena ba tshwara sephetho sa teko ena ka sephiri mme ba tlameha ho thibela phihlelo e sa dumellwang direkotong tsena.

Haeba phofu e etsa kopo ya hore moqosuwa a etswe teko ya HIV, phofu e tla eletswa ho fumana PEP mme e tla tswela pele ho nwa meriana ena, leha eba sephetho sa teko se fumane hore mmelaellwa ha a na HIV. Hape o tlameha ho eletswa hore a etse motabo ka tsela e bolokehileng.

Sephetho sa diteko se bolela eng?

Diteko tsa HIV di batlisisa boteng ba masole a mmele a lwantshang HIV mading a motho. Ho ka etsahala hore mmelaellwa a fumane sephetho sa teko se reng ha a na HIV, leha bonnete a na le HIV, empa hobane mmele wa hae o eso hlahise masole a mmele a lwantshang HIV. Haeba sephetho sa mmelaellwa se hlahisa hore ha a na HIV, ho na le monyetla wa hore e ka nna yaba o ne a se ntse a na le HIV ka nako ya peto empa a sa ntse a le nakong ya pele masole a mmele a HIV a hlahella mading (window period).

Haeba mmelaellwa a fumane sephetho sa teko se reng o na le HIV, sena ha se bolele hore phofu e tshwaeditswe ke HIV kapa e kotsing e kgolo ya ho tshwaetswa ke HIV. Ho bohlokwa hore a fumane tshehetso le dikeletso tsa bongaka kamora hore a fumane sephetho sa teko ya HIV ya mmelaellwa.

Tsela e le nngwe feela ya ho tseba boemo ba HIV ba motho ke ho etsa teko ya kgafetsa.

Malebela a bohlokwa

Melao e nang le kamano:

Temoso:

Melao le Dikamolao e fumaneha webosaeteng ya mmuso www.info.gov.za tlasa Ditokomane. E thathamisitswe ho latela dilemo tsa yona.

- Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo le dintlha tse mabapi le bona) nmr 32 wa 2007 (o sebeditseng ho floha ka la 16 Tshitwe 2007), Lesedinyana la Mmuso 30599, La 14 Tshitwe 2007. Le fumaneha ho <http://www.doj.gov.za/docs/InfoSheets/2008%2002%20SXOact.htm>
- Molao wa Botlokotsebe ba Motabo nmr 23 wa 1957
- Molao wa Bana nmr 38 wa 2005, Lesedinyana la Mmuso 28944, La 14 Phuptjane 2006.
- Molao wa Difilimi le Diphatlalatso nmr 65 wa 1996, Lesedinyana la Mmuso 17560, La 8 Pudungwana 1996.
- Molao wa Maqheku nmr 13 wa 2006, Lesedinyana la Mmuso 29346, La 3 Pudungwana 1996
- Molao wa Mekgwatshebetso ya Botlokotsebe nmr 51 wa 1977
- Molao wa Phelo-nako nmr 68 wa 1969
- Molao wa Tekano le Thibelo ya Kgethollo e Leeme nmr 4 wa 2000, Lesedinyana la Mmuso 20876, La 9 Hlakola 2000.
- Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe nmr 105 wa 1997, Lesedinyana la Mmuso 18519, La 19 Tshitwe 1997
- Sehlomathiso sa Molao wa Botlokotsebe (Dikotlo) nmr 38 wa 2007, Lesedinyana la Mmuso 30638, La 31 Tshitwe 2007
- Sekamolao sa Toka ya Bana B49D-2002.
- Melawana, ditaalo le ditaalo tsa naha:
- Ditaalo tsa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba Motabo le Ditaba tse Mabapi), Lesedinyana la Mmuso 31076, Taalo ya 8892, 22 Motshehanong 2008.
- Taelo ya Naha Botlokotsebeng ba Motabo (Lefapha la Polokeho le Tshireletso), Lesedinyana la Mmuso 31330, la 15 Phato 2008.
- Ditaalo Botlokotsebeng ba Motabo, 2008 (Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisii)
- Sehlomathiso sa Molao wa Mmapa wa monahano wa Molao wa Botlokotsebe (Botlokotsebe ba motabo), 2008 (Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisii)

- *Leano la Naha la Tlhekafetso ya Motabo (Lefapha la Bophelo) le Melawana ya Naha ya Taolo bakeng sa Tlhokomelo Tlhekafetsong ya Motabo.*
- *Ditaelo tsa bophelo (tse neng di eso phethelwe ka Pherekgong 2009)*
- *Moralo wa Leano la Naha (o neng o eso phethelwe ka Pherekgong 2009)*

Ditokomane tsa leano le merero ya disektara tse ngata:

- *Moralo wa Motheo wa Naha wa HIV & AIDS le STI Strategic 2007-2011 (Lefapha la Bophelo), o fumaneha ho*
- <http://www.info.gov.za/otherdocs/2007/aidsplan2007/index.html>
- *365 Morero wa Tshebetso wa Naha wa Phediso ya Dikgoka tsa Bong, 2007. O fumaneha ho <http://www.doj.gov.za/VC/VCcampaigns.htm>*
- *Tlhophiso ya Bone ya Leano la Matahanyo la Matlafatso ya Phofu, 2007 (Lefapha la Ntshetsopele ya Setjhaba). Le fumaneha ho*
- <http://www.doj.gov.za/VC/docs/policy/VEP%20POLICY%20Draft%20fEB%202005%20edited%20in%20May%202007.pdf>
- *Tjhatha ya Tshebeletso ya Diphofu tsa Botlokotsebe, 2007 (Lefapha la Toka), E fumaneha ho <http://www.doj.gov.za/VC/VCdocs.htm>*
- *Bonyane ba Maemo a Tshebeletso bakeng sa Diphofu tsa Botlokotsebe, 2007 (Lefapha la Toka), E fumaneha ho*
- <http://www.doj.gov.za/VC/VCdocs.htm>
- *Morero wa Naha wa Kenyo-tshebetsong ya Tjhatha ya Tshebeletso bakeng sa Diphofu tsa Botlokotsebe, 2007 (Lefapha la Toka), E fumaneha ho*
- http://www.doj.gov.za/VC/VCdocs_implplan.htm

Moo o ka fumanang thuso teng

Mohala wa Mahala wa Thibelo ya Dikgoka tsa Bong
0800 150 150

Mohala wa Tlhokomelo ya Bana
08000 55 555

